

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

**SA EXAM
PAPERS**

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2013

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: awara $2\frac{1}{2}$

Bammbiri ili li na masiatari a 23.

PFESESANI

Vhalani ndaela dzi tevhelaho nga vhuronwane ni sa athu u thoma u fhindula mbudziso:

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.

2. Ni songo didina nga u vhalala bammбири lothe. Tolani siatari la Zwi re Ngomu ni swaye nomboro dza mbudziso dzo disendekaho kha bugu dze na guda niwaha uno.

3. Bammбири heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Nganea (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani mbudziso THANU dzo fhelela: tharu kha KHETHEKANYO YA A, nthihi kha KHETHEKANYO YA B na nthihi kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

- KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

ZWIRENDO ZWO RANDELWAHO: Fhindulani mbudziso MBILI.
TSHIRENDO TSHI SONGO RANDELWAHO: Fhindulani mbudziso NTHIHI.

- KHETHEKANYO YA B: NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

- KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA) NA YA C (DIRAMA):

- Fhindulani mbudziso idzi ndapfu na pfufhi u bva kha nganea na dirama zwe na funzwa.
- Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B.
- Mutevhe wa u sedzulusa u do ni thusa.

6. VHULAPFU HA PHINDULO:

- Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso ndapfu kha vhurendi ndi maipfi a u bva kha 250 u ya kha 300.
- Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso ndapfu kha nganea na kha dirama ndi maipfi a u bva kha 400 u ya kha 450.
- Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso pfufhi kha vhu tshimbilelane na na maraga dzo nekedzwaho.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a khethekanyo inwe na inwe nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dzaṅu kokotolo sa zwe mbudziso dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.

9. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

11. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: minetse ya 55

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI			
Vhurendi ho randelwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE NA DZINWE.			
NOMBORO	MBUDZISO	MARAGA	SIATARI
1. Nelson Mandela	Mbudziso ndapfu	10	6
KANA			
2. Tsho phulea	Mbudziso pfufhi	10	7
KANA			
3. Zwifhondo zwo salaho zwi zwothe	Mbudziso pfufhi	10	8
KANA			
4. Tshililo tsha tsiwana	Mbudziso pfufhi	10	9
NA			
Vhurendi vhu songo randelwaho: Fhindulani mbudziso NTHIHI.			
5. Vhutshilo ha shango lino	Mbudziso ndapfu	10	10
KANA			
6. Vhutshilo ha shango lino	Mbudziso pfufhi	10	11
KHETHEKANYO YA B: NGANEA			
Fhindulani mbudziso NTHIHI*.			
7. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	13
KANA			
8. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	13
KANA			
9. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25	15
KANA			
10. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25	15
KANA			
11. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	17
KANA			
12. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	17
KHETHEKANYO YA C: DIRAMA			
Fhindulani mbudziso NTHIHI*.			
13. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25	19
KANA			
14. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25	19
KANA			
15. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso ndapfu	25	21
KANA			
16. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	22

***PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.**

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula mbudziso dzoṭhe nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO TSHO TEAHO	X
A: Vhurendi (Tshirendo tsho randelwaho)	1–4	2	
A: Vhurendi (Tshirendo tshi songo gudelwaho)	5–6	1	
B: Nganea (Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi)	7–12	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi)	13–16	1	
*PFESESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na ya C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO/GUDELWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI kha NNA dzo vhudziswa.

MBUDZISO 1 (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswa.

Nelson Mandela – RL Ndlovu

- 1 Musi vundu la Qunu (Transkei) lo dihwala
- 2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
- 3 U swikela musu li tshi tsa mirini nga dukaduka
- 4 Goleni la 18 Fulwana 1918
- 5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvaamedza
- 6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza
- 7 Milenzheni ya dukaduka malisoni
- 8 A yo ngo zwi divha.
- 9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.
- 10 Tshituhu na vhuloi zwe Tswane la ita
- 11 Maromedzi a vhutungu e Robben Island la hwesa
- 12 Mbonzhe dze *Bantu Education* ya phula
- 13 Ndi zwone zwi tsengisaho mitodzi matoni
- 14 Nge u disola ya vha yone nguwane ya shango.
- 15 Ngavhe Afrika Tshipembe li divhe
- 16 Ndi misi sa makumba lo tenengedza
- 17 Sa lukhanda marumbini tshiunzani la nusa
- 18 Li tshi alusa phangami ya lushaka
- 19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

Sengulusani ndila ine zwifanyiso zwa muhumbulo zwa tutuwedza ngayo thalutshedzo ya tshirendo itshi.

[10]

KANA

MBUDZISO 2 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Tsho phulea – TZ Ramaliba

- 1 Ndo zwi vhona zwi sa tsha naka;
- 2 U ya ntha na fhasi ho fhungudzea;
- 3 Muthada na u amba hu tshi vho todwa;
- 4 Nda di amba nda ri tshi re hone tshi hone;
- 5 Ya sa raha i do dadza.

- 6 Wo vha u tshi zwi do fhelela ngafhi?
- 7 Masiku a tshi tandulukana u dakani
- 8 Wo vha u tshi zwi do fhela ngani?
- 9 Khombole dzi sa divhi mbalo u lidzwani;
- 10 Ndo di amba nde tshi sa fheli tshi a tula.

- 11 Namusi ri vho amba liniwe;
- 12 Tshiniwe tsho ralo tsho wela tshiniweni;
- 13 Ri nga takala arali zwi daho zwi dzanga;
- 14 Lu sa vhe lumongwe lu lwalaho lu mbumbeloni.
- 15 Naho zwo khakhea ri nga lidza mufhululu.

- 16 Zwo ntshusaho ndi nge u sa vhe na nyofho;
- 17 Ya u fhisa ha muno na vhutshilo halo;
- 18 Hu re na dwadze li si na dzolokwe;
- 19 Zwi rathelaho na kha zwibebwa vhuhulu;
- 20 Ndo u vhudza u zwi do divhea naho wa dzumba.

- 21 Putuluwa-ha u si tsha shavha zwi khagala;
- 22 Ri vhudze-ha u ndi mihwalo ya ifhio thoho;
- 23 U ambe ngoho ri sa do shata vathu vhulada;
- 24 Ra do remisa thoho na dzi si na lufu;
- 25 Tsho phulea a hu na nanga.

- 2.1 Topolani vese/mutaladzi une wa amba uri muambiwa zwa u kovhekana mihumbulo na vhaiwe o vha a tshi vho zwi takalela. (2)
- 2.2 Muhumbulo muhulwane wa ndima/tshitanza 3 ndi ufhio? (2)
- 2.3 Murendi u todou ri vhudza zwifhio nga vese 5? (2)

- 2.4 Ndi figara-de ya muambo ye murendi a i shumisa kha vese/mutaladzi 9 nahone o i shumisa u bveledza muhumbulo ufhio? (2)
- 2.5 Murendi u vhone e na muya-de zwi tshi ya kha zwa matshilisano na vhuthu? Tikedzani. (2)
- [10]

KANA

MBUDZISO 3 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudzo dzo disendekaho khatsho.

Zwifhondo zwo salaho zwi zwothe – NA Milubi

- 1 Ro vha ro tamba nga mukhaha
- 2 Mbilu dzo tshena dakalo
- 3 Musi mugobi a tshi u dodela, uri a tangule hau vhutshilo
- 4 A vuvhama, wa kundwa ito la u mu vhone
- 5 Nga gatho a vhu gabula he gathu!
- 6 Vhutshilo ha mbo divha u gathuwa tshothe.
- 7 Yawee, ndi ngani wo tuwisiswa wa tuwa
- 8 Wa sia madadzwane au a tshee manu
- 9 Wo hangwa naa ula musu ula
- 10 He wa landula wone mulanga
- 11 Wa u fhambanywa na zwifhondo zwi re zwau
- 12 Wo hana nandi! Ho ro fa yone mbava
- 13 Yo tswaho vhutshilo hau
- 14 Ya vho sia vhumuthu ha mafhondo au
- 15 O toredzwa kha danda la vuhali.
- 16 Yawee, inwi zwifhondo, fhumulani nandi
- 17 Tenda u tangulwa hanu ho navha luvhandeni
- 18 Litshani nyamulemalema u thome vhudzimba hawo swiswini.
- 19 Ndi hone lufhalafhala
- 20 Lu tshi do bvula vivho na vuhali zwiluvhelo
- 21 Ha vhone tsho tangulwaho lufuno lune na lu shaya.

- 3.1 Topolani vese/mutaladzi une wa amba uri murendi o vha o tondwa nga zwivhuya. Tikedzani. (2)
- 3.2 Muhumbulo muhulwane wa ndima/tshitanza l ndi ufhio? (2)

- 3.3 Murendi u toudou ri vhudza zwifhio nga vese 5? (2)
- 3.4 Ndi figara-de ya muambo yo shumiswaho kha vese/mutaladzi 20 nahone murendi o u shumisa u bveledza muhumbulo ufhio? (2)
- 3.5 Murendi u vhonala e na muya-de zwi tshi ya kha zwa matshilisano na vhuthu? (2)
- [10]

KANA

MBUDZISO 4 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Tshililo tsha tsiwana – TA Ravhanga

- 1 Tsiwana i tavha mukosi i dindini
- 2 Mukosi u hanelaho hanwani u phuphuledza
- 3 Nge vha nda vha shanduka madzingandevhe
- 4 Vha furaleta matodzi a vhutungu
- 5 Vhune ha khou tetisa mbumbo ya Nwali.
- 6 Tshifhatuwo tsho shanduka govha
- 7 Nge tshisima tsha si koloŋwe u simuwa
- 8 Yone ngosha i bvumelaho mukosi wo tavhiwaho
- 9 Ngeno khube i tshi rengenyelwa.
- 10 Ngeno mubvumeli wayo a tshi hanela vhubvoni.
- 11 Tsiwana i nuununa yo vhifhelwa
- 12 Ya pangula zwothe tshithathani
- 13 Duvhani ya anea
- 14 U khoti vha taluse thanga dzo anewaho
- 15 U vhona nyito iyo
- 16 Tshanda tsha tharamuwa
- 17 U katudza matodzi a tsiwana i no dzindela
- 18 Mukosi wa mbo khauwa
- 19 Ha dzika he no.

- 4.1 Topolani vese/mutaladzi une wa sumbedza uri vhathu vha shango a vha pfi tshililo tsha tsiwana. Tikedzani. (2)
- 4.2 Muhumbulo muhulwane wa ndima/tshitanza l ndi ufhio? (2)

- 4.3 Murendi u toudou ri vhudza zwifhio nga mitaladzi 4–5? (2)
- 4.4 Ndi figara-de ya muambo ye murendi a i shumisa kha vese/italadzi 6 na 7? (2)
- 4.5 Murendi u vhone e na muya-de zwi tshi ya kha zwa matshilisano na vhuthu? Tikedzani. (2)
- [10]

NA

VHURENDI VHU SONGO GUDELWAHO/RANDELWAHO.

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

MBUDZISO 5 (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso yo disendekaho khatsho.

Vhutshilo ha shango lino – TN Makuya

- 1 Shango heli ndi li lemela,
- 2 Lo dala notshi dzi ri lumaho,
- 3 Mivhili i zazamela nga mbolela,
- 4 Hu tshi tambula na vho pfumaho.
- 5 O rungaho kha vhutshilo,
- 6 Ndi o lavhesesaho na tshengelo,
- 7 Vhutungu vhu fhisaho sa mulilo,
- 8 Vhu dodza muthu maneto.
- 9 Wa maanda sa nari,
- 10 Ha na-vho mudifho sa goswi,
- 11 Vhutshilo ho pfuma khani,
- 12 Vhu ri tota ra honda mikosi.
- 13 Mbilu dzashu ndi mapako a nyofho,
- 14 Ri vhathu vha vhutshilo ha mbiswo,
- 15 Mishumo yashu yo dala madondo,
- 16 Na lunako lwashu lwo fukedza mbipo.

17	Nga matsheloni ri nga switula maseo,
18	Nga madekwana ra lalela zwililo,
19	Dakalo li kulwa nungo nga maneto,
20	Mathupho a ri gidimela nga luvhilo.
21	Musi midifho i tshi titima,
22	Vhutshilo sa duvha vhu i fhisa ya puta,
23	Ha sala fhedzi zwililo zwo ina.
24	Vhuthu ha tengamala vhutunguni ho fuka.

Talutshedzani ndila ine zwiga zwa u vhala zwa tutuwedza ngayo thalutshedzo ya tshirendo itshi.

[10]

KANA

MBUDZISO 6 (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Vhutshilo ha shango lino – TN Makuya

1	Shango heli ndi li lemelaho,
2	Lo dala notshi dzi ri lumaho,
3	Mivhili i zazamela nga mbolela,
4	Hu tshi tambula na vho pfumaho.
5	O rungaho kha vhutshilo,
6	Ndi o lavhesesaho na tshengelo,
7	Vhutungu vhu fhisaho sa mulilo,
8	Vhu dodza muthu maneto.
9	Wa maanda sa nari,
10	Ha na-vho mudifho sa goswi,
11	Vhutshilo ho pfuma khani,
12	Vhu ri tota ra honda mikosi.
13	Mbilu ndi mapako a nyofho,
14	Ri vhathu vha vhutshilo ha mbiswo,
15	Mishumo yashu yo dala madondo,
16	Na lunako lwashu lwo fukedza mbifho.
17	Nga matsheloni ri nga switula maseo,
18	Nga madekwana ra lalela zwililo,
19	Dakalo li kulwa nungo nga maneto,
20	Mathupho a ri gidimela nga luvhilo,

21	Musi midifho i tshi titima,
22	Vhutshilo sa duvha vhu i fhisa ya puta,
23	Ha sala fhedzi zwililo zwo ina.
24	Vhuthu ha tengamala vhutunguni ho fuka.

- 6.1 Topolani ipfi line la amba zwithu zwi vhavhaho zwa vhutshilo tshirendoni itshi. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 6.2 Ndi zwifhio zwine murendi a todou ri vhudza zwone nga vese/mitaladzi 9 na 10? (2)
- 6.3 Ndi figara-de ya muambo ye murendi a i shumisa kha vese/mutaladzi 7? I ni thusedza hani u pfesesa mulaedza? (2)
- 6.4 No guda mini tshirendoni itshi? (2)
- 6.5 Ni a tendelana na murendi kha kuvhonele kwawe kwa vhutshilo ha shango lino? Tikedzani. (2)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha khethekanyo iyi.

MBUDZISO 7 (MBUDZISO NDAPFU)***TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Sengulusani ndila ye **Siangane** na **fhethuvhupo** zwa thusedza ngayo kha u bveledza **thero** ya bugu iyi.

[25]

KANA**MBUDZISO 8 (MBUDZISO PFUFHI)*****TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Naho vhusiku honoho ho fhiraho vho todou fhambana na mufumakadzi we a vha a tshi vho ri arali tshelede ya wanala i honenyana vha vho do fanela u humbula nga ha u engedza tshitupu tsha ndu na u pennda ndu. Vho-Luvhone namusi vha khou humbula nga ha u badela zwikolodo khathihi na u vhudza mufumakadzi wavho uri tshelede ye vha i wana ndi thukhu. 'Zwi nga si tshimbile hafha mudini; ndo tea u tou zonya inwe huiwe. Zwikolodoni ndo dzheniswa ngae hoyu musadzi wanga. Na nne-vho ndo dina nge nda zwi tendelela u bva mathomoni; matsina ndi ngoho, mushavhi wa mvula u shavha dumbu li sa athu u swika. Hone arali minidzhere wa bannga a sa nthusa, ndi hone shango li tshi do vha lo wana tsha u amba – vhone vho vha ri arali vthathu vho dzhielwa dzigoloi na dzinndu phungo i a ima.' Vho-Luvhone vha ralo vha tshi amba nga mbilu goloi i tshi khou la fhasi yo livha banngani.

Vho-Luvhone vha khou endela u fhirana na vhana vha zwikolo hafha dzibadani. Vhanwe ndi vho lindelaho mabisi; ngeno vhanwe vha vho lindelaho dzithekhisi. Nga fhalu hu khou tshimbila vhana vhane vha ya zwikoloni zwenezwi zwa tsini lune zwi si vhuye zwa toda zwinamelo u ya hone.

Vho-Luvhone tsho vha bubisaho ndi tsha uri vha khou tama uri zwenezwi bannga i tshi vula, vha mbo di vha muiwe wa vhane vha thoma u dzhena, sa izwi u bva afha vha tshi do mbo di dovha hafhu vha fhirela tshikoloni. Tshinwe tsho vha tsha uri minidzhere o do ri a nga vha vhona vhukati ha iri ya malo na ya tahe. Hu tou nga havha Vho-Luvhone vho vhudzwa zwauri hu na vthathu vhavhili vhane minidzhere a do vha vhona nga hetshi tshifhinga, zwino Vho-Luvhone vha khou gidimela uri vha vhe vhone vha u thoma u vhonana na hoyu minidzhere.

Nga ngoho bannga yo ri i tshi tou vula, naho ho vha na kwanye-kwanye ya u dzhena sa nga misi, Vho-Luvhone vha mbo di susuvhela vha dzhena-vho. Vhone vho ri afha ngomu banngani khilikhithi, vha mbo di tuwa vho livha afha hune ha vha na muṱwaleli wa minidzhere uri a divhadze minidzhere uri khuvha vho no mbo swika kale. Na hoyu muṱwaleli, zwi tou nga o vha o dzula o zwi divha uri hu do da muthu nga tshifhinga hetshi vhunga a ene a dzudzanyaho zwifhinga zwa minidzhere zwa u vhone na vhathu.

- 8.1 Bulani zwine zwa khou vhlahedza Vho-Luvhone mafhungoni ayo e na vhala nahone ambani uri ndi tshini tshe tsha ita uri vha diwane vhe kha nyimele heyi. (2)
- 8.2 Muhumbulo muhulwane kha mafhungo ayo e na vhala ndi ufhio? (2)
- 8.3 Vhuvhi he Vho-Emeli vha vhu ita ho vhaho mudzi wa mafhungo nganeani iyi ni vhona hu vhufhio? (2)
- 8.4 Vhekanyani zwithu zwi sumbedzaho uri Vho-Emeli vha na vuhovheleli. (2)
- 8.5 Vho-Emeli na munna wavho Vho-Luvhone vha fhambana hani zwi tshi ya kha kuvhonele kwavho kwa zwikolodo? (2)
- 8.6 Ndi zwifhio zwine muṱwali a tama vhavhali vha tshi zwi swikela musi vho no vhala mafhungo a bugu iyi? (3)
- 8.7 Zwine Vho-Emeli vha ita buguni iyi zwi vha bveledza sa muthude? (3)
- 8.8 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi.
- Zwe zwa ita uri Vho-Luvhone vha litshe mushumo ndi uri:
- A Vho vha vho neta nga u shuma.
 B Vho vha vho no aluwa.
 C Vho vha vho lwa na phirisipala.
 D Tshelede ya vhugevhenga yo vha i tshi khou dzhena nga vhunzhi. (1)
- 8.9 Murero wo talelwaho na u swifhadzwa mafhungoni ayo e na vhala u kwama hani kupfesesele kwanu kwa bugu iyi? (3)
- 8.10 Ni vhona zwiito zwa Vho-Luvhone nganeani iyi zwi tshi tangedzea? Tikedzani. (3)
- 8.11 Arali inwi no newa uri ni fhe khathulo kha mafhungo a vhugevhenga a Vho-Luvhone na lugwada lwavho no vha ni tshi do hatula nga ndila-de? (2)

[25]

KANA

MBUDZISO 9 (MBUDZISO NDAPFU)***BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau***

Sengulusani ndila ye **siangane** na **fhethuvhupo** zwa thusedza ngayo kha u bveledza **thero** ya bugu iyi.

[25]

KANA

MBUDZISO 10 (MBUDZISO PFUFHI)***BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau***

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

'Vhone Vho-Mamidze mufunzi wanga, vha songo vhuya vha amba haya mafhungo.' Ndi Vho-Mandiwana vha ambaho na tshifhatuwo tshi tshi sumbedza uri vho amba ngoho yavho yothe ilo divha. 'Ayo vhavenda nne ndi nga si ambe, nahone o vhuya ayo mafhungo o no hangwiwa nga vhanzhi. Tsho fanelaho Lugisani a si u vhulaha ha u shulula malofha lini, hai, ndi u vhulaha ho talifhaho ha musalauno.' Ndi vhafunzi musu na vhone vha tshi sumbedza u vha muthihi na avha vhakalaha vhavhili.

'U vhulaha ho talifhaho vha amba mini vhafunzi? Nahone arali hu si u shulula malofha, muthu ni nga mu vhulaha hani?' Hu vhudzisa vhamusanda Vho-Mukhotho vho akhamala zwinzhi mafhungo o ambiwaho nga vhafunzi. 'U vhulaha ho talifhaho a si u shulula malofha muhali, fhedzi ndi u tangula dakalo la muthu tshothe lune onoyo muthu kha u fa na u tshila a nga dinangela tshithihi tsha zwenezwo ene mune. Kanzhi muthu u anza u dinangela u fa. Vhutshilo vhu si na dakalo ho fa ngauri mufu ha sei, na o tungufhalaho ha sei, tshawe u fhira mufu nge ene a kona u tshimbila.'

'Zwino vhafunzi vhanga,' ndi Vho-Mandiwana, 'dakalo la muthu li tanguliswa hani?'

'Dakalo la muthu li pandelwa nga vhulwadze kana nga u fhiritanya thalukanyo ya muthu kana nga u mu kundisa u wana zwithu zwine a zwi funesa kha vhutshilo hawe'.

'Zwino muhali wanga, Lugisani ndi muthu we ra aluwa rothe makhuwani. Ro vha ri dzikhonani dzine dza somolana zwothe zwa hanwani masiari na vhusiku. Othe madzanga a mbilu yawe ndi a a divha.' Ndi afha-ha havha vhafunzi vha tshi talutshedza uri Vho-Lugisani ndi muthu we a vha o diimisela u fhata vhengele la mahalwa a tshikhuwa hu si kale. Vhafunzi vha amba uri Vho-Lugisani vho vha vho no humbela thendelo ya u fhata vhengele henefho Tshiozwi vha tou hanelwa nga masheleni a u thoma wonoyo mushumo nge a vha a tshi kha di tahela zwituku.

Tshelede ine Vho-Lugisani vha toudou fhatayo ngayo ilo vhengele vho vha vha tshi i wana nga u rengisa mitshelo na miroho khathihi na mahalwa misi yotho. Vho vha vhe na tsimu ya mitshelo ya tshakha-tshakha na inwe tsimu ya miroho yo fhambanaho. Halwa vho vha vha tshi rengisa mahafhe na zwikambi zwa tshikhuwa. Kha zwikambi vho vha vha tshi rengisa nga nda ha mulayo. Vho vha vha tshi wana masheleni a divhaleaho nga duvha lwe nga murahu ha minwaha mivhili vha nga thoma bindu lavho.

- 10.1 Bulani tsho itisaho uri vhavenda vha ambe ngoho yavho yotho mafhungoni aya e na vhala nahone ndi musi hu tshi khou bvelela mini? (2)
- 10.2 Muhumbulo muhulwane kha mafhungo aya e na vhala ndi ufho? (2)
- 10.3 Vhuvhi he Vho-Mamidze na khonani dzavho vha vhu ita ho vhaho mudzi wa mafhungo nganeani iyi ni vhona vhu vuhfho? (2)
- 10.4 Vhekenyani zwithu zwivhili zwe Vho-Mamidze na lugwada lwavho vha ita vha tshi itela u vhulaha Vho-Lugisani nga ndila yo talifhaho. (2)
- 10.5 Vho-Lugisani na vhafunzi Vho-Mamidze vha fhambana hani ri tshi ya kha kutshilele kwavho? (2)
- 10.6 Ndi zwifho zwine munwali a tama vhavhali vha tshi zwi swikela musi vho vhala mafhungo a bugu iyi? (3)
- 10.7 Zwine vhafunzi Vho-Mamidze vha ita buguni iyi zwi vha bveledza sa muthu-de? (3)
- 10.8 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho.

Vhafunzi Vho-Sam Mamidze vho vhaisala kha shama nge ...

- A vha suvhela tshaloni tsha Muanao. (1)
- B vha sukumedzelwa tshaloni tsha Muanao Ralineba.
- C vha sukumedzelwa tshaloni tsha Phundulu.
- D vha suvhela tshaloni tsha Phundulu. (1)
- 10.9 Lifurase lo talelwaho la swifhadzwa mafhungoni aya e na vhala li kwama hani kupfesesele kwanu kwa bugu iyi? (3)
- 10.10 Ni vhona zwiito zwa Vho-Lugisani nganeani iyi zwi tshi tangedzea? Tikedzani. (3)
- 10.11 Arali no newa uri ni fhe khathulo kha mafhungo a vhukwila na tshimbevha a Vho-Mamidze na lugwada lwavho no vha ni tshi nga hatula nga ndila-de. (2)

[25]

KANA

MBUDZISO 11 (MBUDZISO NDAPFU)***MAFELADAMBWA – NE Sigogo***

Sengulusani ndila ye **siangane** na **fhethuvhupo** zwa thusedza ngayo kha u bveledza **thero** ya bugu iyi.

[25]

KANA**MBUDZISO 12 (MBUDZISO PFUFHI)*****MAFELADAMBWA – NE Sigogo***

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

'Nwananga hoyu ndi mushumo wavhudi vhukuma. U fanela u shuma ngaurali. Na nne ndi tshi bvisa masheleni a thi koloŋwi na khathihi ngauri ndi divha uri ndi khou vhulunga. Zwino nwananga, u songo hangwa uri hezwi u tshi khou kona ngaurali a si vhothe vhane vha khou zwi takalela. Shango lothe heli lo dala vho-mutanda-nga-u-we ri wane makwati. Zwino iwe mune tenda wo no thanya, u songo tenda u fhurwa nga khonani mmbi nwananga. Hafha ni mbo di fhuṭa mafhungo na vho wana no sala ngomu'.

'Vhone khotsi a vhananga,' Ndi Vho-Sara. 'A si u sokou sala ngomu fhedzi lini, u tou fela felo sa bete vhone.'

'Mmawe vhone hezwo zwa u fela felo sa bete vha zwi funa nga maanda u zwi amba. Hone u fela felo ndi u ita mini?'

'Nwananga u fela felo ndi u dzhena khomboni ngeno hu si na tshe wa vhuyelwa ngatsho. Hafhu bete li nga vha lo sokou wela mutukuni la fela ngomu ngeno na uyo mutuku li songo u nwa. A ni vhoni uri lo fa li songo tewa nga u fa?'

'Vhone mmawe, ngoho mirero kana maambeke a vathu vha kale a a seisa. Zwino uyu murero wa u ri **mafeladambwa mukumbi u songo nwa** wo fhambana ngafhi na uyu wa u fela felo?'

'Mawela nwananga', ndi Vho-Sara. 'Sa izwi ndo no ni vhudza uri bete mutukuni li nga vha lo sokou wela-vho, na henefha mukumbini, tshikhokhonono tshi tshi ri ndi dzhene-vho ndi diphine nga mukumbi, tshi mbo fashiwa henefha dambwani tsha fela hone tshi songo swika kha wone mukumbi.'

'Ngoho mmawe vha khou di kondisa vha tshi ya, dambwa line vha li amba ndi mini?'

'Zwino ni vathu vhane vha khou dzhena tshikolo, ni balelwa ngani u divha dambwa.'

'Mmawe, zwa dambwa zwone a zwi divhiwi nga u dzhena tshikolo. Zwi dihwā nga vha re na tshenzhemo ya vhutshilo. A thi ri zwino ro bebwa zwa mukumbi zwi sa tsha itwa sa kale?'

- 12.1 Bulani dzina la khotsi a nwana uyu ane a khou ambiwa mafhungoni aya nahone sumbedzani uri ndi nga murahu ha musi ho itea mini. (2)
- 12.2 Muhumbulo muhulwane wa mafhungo ayo e na vhala ndi ufhio? (2)
- 12.3 Mawela u khou aluwa kha siangane ine ha tendiwa kha zwa vhuloi. Vhuvhi ha zwenezwo ndi vhufhio? (2)
- 12.4 Vhekanyani zwithu zwivhili zwe zwa ita uri Vho-Sara vha humbulele uri nangoho Vho-Maemu ndi muloi. (2)
- 12.5 Vho-Sara na Vho-Ramasunzi vha fhambana hani ri tshi ya kha kuvhonele kwavho kha sia la vhuloi? (2)
- 12.6 Ndi zwifhio zwine munwali a tama vhavhali vha tshi zwi swikela musi vho no vhala mafhungo buguni iyi? (3)
- 12.7 Zwine Vho-Matodzi vha ita buguni iyi zwi vha bveledza sa muthu-de? (3)
- 12.8 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho afha fhasi:
- Zwe zwa ita uri Mawela a vhenge Vho-Maemu:
- A Ndi nge vha mu lowa a si tsha kona tshikoloni.
- B Ndi nge vha disa libwa lo faho giratshini ya khotsi awe.
- C Ndi nge a pfa Vho-Sara na Vho-Matodzi vha tshi ri ndi muloi.
- D A na B. (1)
- 12.9 Lifurase lo talelwaho na u swifhadzwa mafhungoni aya e na vhala li kwama hani kupfesesesele kwanu kwa bugu iyi? (3)
- 12.10 Ni vhona zwine Vho-Maemu vha ita buguni iyi zwi tshi tangedzea? Tikedzani. (3)
- 12.11 Arali no newa uri ni fhe khathulo kha mafhungo a Mawela no vha ni tshi do a hatula nga ndila-de? (2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha khethekanyo iyi.

MBUDZISO 13 (MBUDZISO NDAPFU)

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

MUTSHUTSHU – LL Mafenya

Saukanyani ni tshi sumbedza ndila ye munwali a shumisa ngayo **khudano** u bveledza puloto.

[25]

KANA**MBUDZISO 14 (MBUDZISO PFUFHI)**

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

VHO BANDA NGAYO – LL Mafenya

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Vho-Muthumuni:	Ndo vha vhudza mini Vho-Pandelani? Ndo vha vhudza uri hezwi zwithu a zwi ntakadzi. Ndi mini zwino yeneyi? Ndi zwi thoma nga ngafhi nne zwenezwi? Zwino muthu wa hone na u vha hone haho. Ngoho hezwi zwithu zwi a vhavha. A thi divhi uri ... (<i>Vha mbo vusa tshililo.</i>)
Vho-Pandelani:	Hai nandi Vho-Muthumuni, vha songo lila lini. Kha vha kondelele. Kha vha vhone na vhana vha vho lila. Huiwe vha khou sokou dilisambilu na u vha zwone zwi si zwone. Hafhu havha vhathu vha mafhungo vha zwifha ngamaanda. U nga di wana zwi si zwone.
Vho-Muthumuni:	A hu na na u khakha hafha fhethu. Zwi tou vha zwone. Hafhu na tshifanyiso tshi tshi di vha tshawe ha di dovha ha niwalwa madzina awe. Na maitele awe afhu ndi tshi khou di amba uri o vha a sa khou ntakadza. A thi ngo vha vhudza.
Vho-Pandelani:	U amba vho amba. Khamusi khotsi awe vha tshi vhuya ri do lingedza u pfesesa uri hu pfi ho tshinyala mini.

Vho-Muthumuni: Vha tshi vhuya lini. Habe havha muthu vho bva maḁautsha u swika na zwino a vha athu u vhuya. Ndo lingedza u vha lidzela lutingo kha iyo 'cellular' ya hone, a vha khou fhindula lini. Ngoho nne ndo ḁaḁa, ndi hune na shango ḁa ḁo ri mini. (*Ha lila lutingo.*) Yo, iyo a si thelefouni? Ndi yone kha vha ri ndi thome u fhindula. Hallo, ndi masiari.

Ipfi: Ndi masiari avhuḁi. Mmawee, gurannḁa vho i vhona?

Vho-Muthumuni: Ee, ndo fara yone nga tshanda hafha. Maemu, ndi zwone Ramaano o fariwa?

Ipfi: Ndi zwone mmawee. (*U mbo lila*) Nga matsheloni ho ḁa khonani yawe wa Musuthu a mmbudza uri o fariwa madekwe. Zwino ...

Vho-Muthumuni: Maemu, ambani ni sa lili. A thi khou ni pfa zwavhuḁi lini. Ni ri o ḁa a ri mini?

Ipfi: O ḁa a ri Ramaano o farwa madekwe.

- 14.1 Avha muthu vhane vha khou lila vha ngafhi nahone vha khou lilela mini? (2)
- 14.2 Ndi zwifhio zwine zwa sumbedza uri Vho-Pandelani vho vha vhe khonani ya Vho-Muthumuni ya vhukuma? (2)
- 14.3 Ndi zwifhio zwithu zwivhili zwe Vho-Muthumuni vha vha vha sa zwi pfesesi kha munna wavho? (2)
- 14.4 Bulani fhethu he Ramaano a farwa hone na uri o farwa na vhonnyi? (2)
- 14.5 Sumbedzani zwithu zwivhili zwine zwa ita uri Vho-Marole vha fhambane na vhaḁiwe vhadededzi. (2)
- 14.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muniwali a khou ḁoḁa u u isa vhathuni ḁiramani iyi? (2)
- 14.7 Ndi tshini tshe tsha ita uri Vho-Muthumuni vha dzheniselwe tshelede nnzhi nga munna wavho banngani? (2)
- 14.8 Sumbedzani masiandaitwa e a bvelela kha Vho-Marole nga u rengisa zwidzidzivhadzi. (2)
- 14.9 Zwine Vho-Marole vha ita zwone zwi bvukulula hani mvumbo yavho? (3)

14.10 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi.

Mafhungo a u rengisa zwidzidzivhadzi, Vho-Marole na Ramaano vho zwi thoma ho no vha na miniwaha:

- A Mivhili
- B Miraru
- C Mina
- D Mitanu (1)

14.11 Kutshilele kwa Vho-Marole ni vhona ku tshi tangedzea? Tikedzani phindulo ya.

14.12 Inwi ni vhona Vho-Marole zwe vha tangana nazwo zwo tea na? Tikedzani phindulo ya. (2)
[25]

KANA

MBUDZISO 15 (MBUDZISO NDAPFU)***MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe***

Saukanyani ni tshi sumbedza ndila ye muniwali a shumisa ngayo **khudano** u bveledza **puloto**.

[25]

KANA**MBUDZISO 16 (MBUDZISO PFUFHI)*****MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe***

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Muhatuli: Zwo ambiwaho nga hoyu mulandu kotho yo zwi pfa. Muhweleli o pfa vhutungu hothe he a tangana naho. Nga u ralo kotho i lila nae. I khou tenda u hwala vhutungu hothe he a tangana naho. Muhweleli o swika he a shavha na hayani a tshila vhutshilo vhu si naho vhabebi, a tshi khou shavha mubebi. Naho o lingedza u shavha o vha tshipondwa tsha onoyo mubebi. U thuphea hawe zwo khakhisa na pfunzo dzawe lu shushaho. U swika hune a toda na u divhulaha nga ndavha ya mubebi wa mbilu ya tshituhu. Hezwi zwothe muhwelelwa u vhone o zwi ita o diimisela; hu si na u vhavhalela. Ho dala vhutshivha, tshituhu, vivho, vuvu, u sa londa, vhukungumadzi na tshimbevha. Muhwelelwa u vhone e khombo kha lushaka. Nga u ralo muhwelelwa u khou tewa nga u bviswa tshitshavhani lwa tshifhinga tshilapfu hu u itela uri muhwelelwa a gude. U do dovha a vha pfunzo na kha vhane vha khou todou sala murahu ha zwiito zwawe. Kha mulandu wa u rwa, muhwelelwa u do dzula dzhele muniwaha miraru hu si na mbadelo. Kha mulandu wa u tshipa, une mupondwa a khou wanala o no vhfha muvhilini zwi songo fanela, muhwelelwa kotho i khou mu nkedza tshigwevho tsha vhutshilo hothe e dzhele!

(Kotho i ya ima muhatuli a bva)

Vho-Bukuta: A! he vhanna! Kha ri tou amba mani vhanna! *(Vha a thoma u lila)*

Pholisa: *(A tshi khou vha khamedza)* vha do amba na nnyi? Muhatuli o tuwa kha ri tuwe vha khou ri lengisa! Vhone a vha zwi divhi zwauri mulifho wa mmbwa ndi thoho yayo? Kha ri ye vhanweni!
(Vha abva)

- 16.1 Avha vhathu vha khou amba mafhungo aya vhe ngafhi nahone ho vha ho bvelela mini? (2)
- 16.2 Ndi zwifhio zwe zwa sumbedza uri Muofhe o vha e khonani vhukuma ya Ntshengedzeni? (2)
- 16.3 Ndi zwifhio zwithu zwivhili zwe Vho-Takalani vha vha vha sa zwi pfesesi kha munna wavho? (2)
- 16.4 Bulani fhethu huvhili he Ntshengedzeni a iswa hone hu u toda u tandulula thaidzo ine a vha nayo. (2)
- 16.5 Vhambedzani muhumbulo wa Vho-Bukuta na wa mufumakadzi wavho Vho-Takalani siani la u alusa vhana. (2)
- 16.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muñwali a khou toda u u isa vhathuni nga dirama iyi. (3)
- 16.7 Ndi tshini tsho itisaho Ntshengedzeni uri a shavhele ha makhadzi wawe Vho-Mutshekwa? (2)
- 16.8 Sumbedzani masiandaitwa a zwo bvelelaho kha Vho-Bukuta nga u tambudza mufumakadzi na vhana. (2)
- 16.9 Zwine Vho-Takalani vha ita zwi bvukulula hani mvumbo yavho? (2)
- 16.10 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho afho fhasi.
- Vho-Takalani musi vha tshi vhona kutshilele kwa Ntshengedzeni kwo shandukahho vho humbula uri:
- A A nga vha a na thumbu.
 B A nga vha a tshi khou dodelwa nga vhulwadze ha muhumbulo.
 C A nga vha o semana na muñwe tshikoloni.
 D A na C. (1)
- 16.11 Vhudifari ha Vho-Bukuta ni vhona vhu tshi tangedzea? Tikedzani. (3)
- 16.12 Inwi ni vhona ngeletshedzo ye Ntshengedzeni a newa nga mushumelavhapo Vho-Awelani yo tea na? Tikedzani. (2)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
 MARAGAGUTE: 80